

DONAL QUATAERT: *Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire 1881-1908*, New York University press, 1983, XVII + 204 s.

"19. yüzyılın ikinci yarısı Avrupa sermayesinin Osmanlı İmparatorluğu'nda yoğun yayılım dönemidir. Avrupa'nın bu sayede siyasi kontrolünün yayıldığı bilinir. Osmanlı İmparatorluğu bu yayılıma çeşitli mekanizmalar sayesinde direnmeyi, bir ölçüde bağımsız kalmayı başardı. Bu yayılma karşısında, yerel grupların, bürokrasinin direniş ve davranış biçimlerinin ilginç bir etüd alanı olacağı tabiidir." Yazarın girişi ve kitabındaki ana tezinin böylece tarafından özetlendiğini ve alışılmış teorilerin dışında 19. yüzyıl Osmanlı ekonomisine az rastlanan değişik bir yaklaşımı verilerle izlemek mümkün olmaktadır. Kitap; Avrupa'nın ekonomik sızmasına karşı, bürokrasinin ve çeşitli meslek ve üretici grupların direnişi, bazılarının buna göre örgütlenişini, Avrupa'nın getirdiği yeni altyapısal sistem karşısındaki vaziyet alışlarını (disintegration yazarın kullandığı bir terim) ele alıyor.

Örneğin kitapta: Osmanlı tütüncülüğü üzerindeki yabancı yatırım, yani "Régie de Tabac..." dediğimiz Fransız monopolü karşısında yerel halkın her yerde tütün kaçakçılığı ve yabancı tekel dışındaki örgütlenme ve faaliyet biçimleri zengin örneklerle hikâye ediliyor. Tütün ekicilerinin Karadeniz bölgesinde zaman zaman *Régie*'ye karşı organize biçimde protesto ve direniş hareketlerinde bulunduğu, neticede Régie'nin mübayaa fiyatları üzerinde yeniden üreticilerle anlaşmak tartışmak durumunda kaldığı böyle bir örnektir. Yazar çeşitli sektörlerden en tipik ve geniş reaksiyonlar yaratan örnekleri seçiyor. III. bölüm Ereğli-Zonguldak kömür havzasına, yani madencilik sektöründeki gelişme ve olaylara ayrılmış. Burada yazarın bizim tarihçiliğimizden naklen yaptığı bir hataya takılalım. 45. sayfada havzadaki kömürü Uzun Mehmed'in bulduğundan, kaynak zikretmeden söz ediyor. Bu galiba, 1940'larda Zonguldak Halkevindeki yöresel tarihçilerin inşa ettiği bir efsaneydi. Kanıtlan halen karanlıktır. Uzun Mehmed'in kömür bulduğu ileri sürülen vadi, havzada kömürün olmadığı nadir yerlerdendir. Ereğli kömür yataklarının asıl tesbitinin nasıl yapıldığı üzerinde daha teferruatlı bilgi veren raporlar değerlendirilmeliydi. Bu bölüm, Ereğli kömürleri işletmesiyle Osmanlı hükümeti arasındaki ilişkiler, havzadaki faaliyeti düzenleyen nizamnameler ve çalışanlar hakkında raporlara dayanan geniş bilgi içeriyor. IV. bölümde, Avrupa sermayesinin en etkin yatırımı, yani Anadolu demiryolları ele alınıyor. Demiryolu Anadolu'nun tahıl üretimini, nüfus yoğunluğunu ve yerleşim coğrafyasını etkilemiştir (Daha önce Orhan Kurmuş'un Aydın demiryolu üzerindeki etüdü de bu alanda geniş bilgiler edinmemizi ve mukayese imkânını sağlayan bir çalışmadır). Çalışmada Bekir Sıtkı (Baykal)'ın 1935 yılında yayınlanan "*das Bağdad-Bahn problem*," adlı çalışmasının kullanılmadığını gördük. Yazar buna rağmen yolun inşaatı sırasındaki olaylar; şirket, hükümet, halk ve amele arasındaki ilişkiler konusunda Alman arşivlerine dayanan zengin bilgiler veriyor. Bu alanda daha önceki makaleleri de bir katkı idi. Özellikle 1908'de sendikal deneme ve grev olayını burada belirtmek gerekir. Demiryolu ile ilgili olarak bir konuya daha değineyim. Kitabın başında "the Ottoman Middle East around 1900" başlıklı haritada demiryolu ağı eksik olarak çizilmiştir. Kitabın V. bölümü İstanbul Rıhtım Şirketi ve hamalların loncasına, sonuncu bölüm de Avusturya mallarına Bosna-Hersek'in resmen ilhakından sonra yapılan boykota yani ilk önemli iktisadi kitlevi boykot hareketine ayrılmıştır. Bu son bölümle ilgili olarak ve yazarın da zikrettiği Erdal Yavuz'un *Gelişme dergisi ODTÜ*, 1978, "İktisad Tarihi Özel sayısı"ndaki makalesine bakmakta yarar vardır.

Kitabın 155 sayfa tutan asıl metninde ilginç olan; yabancı altyapısal yatırım, madencilik ve Avrupa ticaretine karşı, emek pazarlamasıyla çiftçilik ve esnaflıkla geçinen grupların nasıl direniş gösterdiği veya nasıl organize oldukları ve davranış biçimlerini benimsediklerinin ilginç ve bol örneklerle nakledilmesidir. Bilinen ve bilinmeyen olaylar, gelişmeler iyi seçilmiş bölümlenme, düzgün bir anlatımla yazarın yorumunu kabul edilir hale getirmekte, tartışmayı açmaktadır. Quataert'in çalışması; 19. yüzyıl iktisadi sosyal tarihimiz üzerindeki bazı ezber hüküm ve tekrarlamaları gözden geçirmemizi işaret etmektedir.

SURAIYA FAROQHI: *Peasants, Dervishes and Traders in the Ottoman Empire*, Variorum reprints, London 1986, 344 sh.

"Variorum reprints" diğer dallarda olduğu gibi, Osmanlı araştırmalarında da, tanınmış yazarların klasikleşmiş veya çokça başvurulan makalelerinin topluca tıpkıbasımını yapıyor. Bunun araştırmacılar ve bilhassa okul kütüphaneleri açısından kolaylık sağladığı açık. Ayrıca arkaya eklenen bir indeksle makalelerden yararlanmak daha da kolaylaşıyor. Özellikle, B. Lewis, H. İnalcık gibi makaleleri klasikleşen yazarların derlemelerini zikretmeliyiz. *Variorum* bu yıl, Osmanlı kent tarihi alanındaki araştırmalarıyla dikkati çeken ve makaleleri aranan ODTÜ Tarih bölümü öğretim üyelerinden Suraiya Faroqhi'nin; Bektaşî tekkeleri, Osmanlı ulaşım sistemi, nüfus sorunları, madencilik, dokumacılık, pazar yerleri merkezlerini konu alan ve muhtelif yerlerde çıkan oniki adet makalesini biraraya getirdi. Toplam 344 sayfa tutan derleme sonunda yardımcı bir indeks de var. Arşiv taramaları ve literatürü titizce izlemesiyle tanınan yazarın; I. makalesi 1750-1830 yılları arasında bir Bektaşî merkezi olan Kızıldeli tekkesini yönetimi, zirai faaliyetleri ve iktisadi yapısıyla ele alıyor. Bunu Osmanlı tarihinin önemli bir tekkesi Seyidgazi tekkesi ile ilgili araştırma izliyor. 17-18. yüzyıllardaki Balkan panayırları, alimünyum ticareti ve çıkarımı, Batı Anadolu'daki pazar yerlerinin dağılımını inceleyen bilinen makaleleri dışında: Leila Erder'le kaleme aldığı 17. yüzyıl Anadolu'sundaki nüfus artışı ve gene o dönemdeki kentsel ulaşım makaleleri izlemektedir. Konusunda nadir örneklerden biri sayılan "Deve, araba" gibi 17. yüzyıl ulaşım araçlarının durumunu inceleyen makalesi de bu derlemede (No. X) bulunuyor. Gene bilinen ve kullanılan bir diğer makale 1560-1650 arasında Rumeli ve Arap vilayetlerindeki dokumacılıkla ilgili olanıdır. Makalelerin çoğu İngilizce yazılmış, tek istisna 1983'te Viyana Üniversitesi Yeniçağ bölümünün derlemesinde çıkan; Dubrovnik ve Venedik ticareti ve Osmanlı ticari politikası, ile ilgili olanıdır. Bazı yönleri itiraza uğramış olmakla birlikte, bu derlemede yazarın "Notes on the prod. of Cotton and Cotton cloth in the XVI and XVII c. Anat." *Jour of European Econ. Hist.* VII/2'deki makalesini de bu derlemede görmek isterdik.

İLBER ORTAYLI